

ність та особисту зацікавленість у процесі знайомства з цінностями культур інших народів, сприяє вихованню толерантності до інших культур, манер поведінки, традицій, формує власне бачення світу та своє місце в ньому і, в решті-решт, створює умови для ефективного підвищення їхньої професійної майстерності як майбутніх учителів початкової школи.

Однак існує проблема відповідності текстів, мовний матеріал яких відображає їхню кумулятивну функцію, як засобу зберігання культурно-історичної інформації.

З огляду на зазначене вище, логічним видається перспективним напрямком: пошук текстів, мовний матеріал яких висвітлює кумулятивну функцію мови як засобу зберігання культурно-історичної ін-

формації про країну, мова якої вивчається з метою ефективного формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів початкової школи у процесі їхньої професійної підготовки.

Література

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К.Т. Баранцев. – 2-ге вид., випр. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. – 1056 с.
3. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – Москва: Индрик, 1990. – 1040 с.
4. Голубовська І.О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.15 / І.О. Голубовська. – К., 2004. – 38 с.
5. Рубанюк Э.В. Цвет как лингвистический знак / Э. В. Рубанюк // Культура народов Причерноморья. – 2006. – №82 – Т.2 – С. 122–124.
6. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пос. – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.
7. Томахин Г.Д. Фоновые знания как основной предмет лингвострановедения / Г.Д. Томахин // Иностраный язык в школе. – 1980. – № 4. – С. 54.
8. Longman Dictionary of English Language and Culture : Third edition, updated reprint. – London: Pearson. Education Limited, 2008. – 1620 с.

УДК 81'276.5:378

Віталій Приступа

МОВЛЕННЄВІ ТАКТИКИ МАНІПУЛЯЦІЇ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Віталій Приступа. Речевые тактики манипуляции в педагогическом дискурсе.

Vitaliy Prystupa. Speech tactics of manipulation in pedagogical discourse.

А Подаються приклади мовленнєвих тактик маніпуляції в педагогічному дискурсі. Розкривається практична значущість оволодіння мовленнєвими маніпуляціями у професійній педагогічній діяльності. Здійснена спроба класифікувати тактичні прийоми впливу в педагогічному дискурсі та класифікувати види маніпуляцій.

А Подаются примеры речевых тактик манипуляции в педагогическом дискурсе. Раскрывается практическое значение овладения речевыми манипуляциями в профессиональной педагогической деятельности. Осуществлена попытка классификации тактических приемов влияния в педагогическом дискурсе и классификации видов манипуляций.

С The article deals with the samples of speech manipulation tactics in pedagogical discourse. The practical significance of obtaining the speech manipulation in the pedagogical professional activity is outlined. The author has made the attempt to classify tactical means of impact in pedagogical discourse. The classification of different kinds of manipulation has been suggested.

Ключові слова: педагогічний дискурс; вербальна комунікація; невербальна комунікація; маніпулянт; адресат.

Ключевые слова: педагогический дискурс; вербальная коммуникация; невербальная коммуникация; манипулянт; адресат.

Key words: pedagogical discourse; verbal communication; nonverbal communication; manipulator; addressee.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У сучасному науковому просторі активно формується нова наука – наука про ефективну комунікацію, яку можна назвати наукою про мовленнєвий вплив. Вона формується як інтегральна наука, яка об'єднує зусилля представників цілого комплексу суміжних наук – традиційної системної лінгвістики, психолінгвістики, прагмалінгвістики, комунікативної лінгвістики, риторики, психології, теорії масової комунікації, реклами, менеджменту, соціології, зв'язків із громадськістю, етнографії, конфліктології [5, с. 4]. Ефективна комунікація є запорукою професійної діяльності, зокрема педагогічної, у якій формується особливий вид інституціонального дискурсу – педагогічний. Важливість педагогічного дискурсу пояснюється його функціональним колом: він передбачає забезпечення певного морально-психологічного оточення, що підкріплюється комплексом заходів організаційно-управлінського, психологічного, методичного характеру та гарантує формування й розвиток гуманітарної культури, стимулює власну культуру-

відповідну діяльність учнівської молоді. Таким чином, педагогічний дискурс є частиною професійної компетентності викладача, інтегральною складовою професійно-педагогічної комунікації. Оскільки комунікація розглядається як смисловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії, спілкування, обмін інформацією в різноманітних процесах спілкування, то логічним є припущення, що процес комунікації передбачає й певну маніпуляцію мовними засобами задля ефективнішої передачі інформації [1, с. 346]. Можемо зробити припущення, що для ефективної педагогічної діяльності необхідна розвинена комунікативна компетенція, частиною якої є й педагогічний дискурс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійно-педагогічної комунікації та педагогічного дискурсу не є новою, її певні аспекти розглядали Н. Волкова, педагогічну комунікацію в аспекті професійної ідентичності – О. Жирун, дискурс як засіб інтенсифікації навчально-виховного процесу вищої школи – Л. Колток, педагогічний дискурс як частину інноваційного розвитку освіти – О. Скубашевська, мовленнєві стратегії педа-

гогічного дискурсу – А. Габідуліна, як лінгвістичну проблематику педагогічний дискурс висвітлювали в своїх працях Т. Єжова, Ю. Поспелова, С. Суворова, Ю. Щербина.

Виділення не вирішених раніше частин проблеми та постановка завдань. Незважаючи на те, що педагогічний дискурс вивчається як поліаспектне утворення з позицій декількох гуманітарних і соціальних наук – педагогіки, психології, філософії, лінгвістики, деякі аспекти залишаються поза увагою вчених, а саме, мовні засоби маніпуляції у педагогічному дискурсі. Означені засоби також розглядаються як синергія декількох наук: лінгвістики, прагмалінгвістики, теорії мовної комунікації, психології управління, педагогіки.

Завданням нашої статті є висвітлення особливостей мовних засобів маніпуляції в педагогічному дискурсі на матеріалі уроків англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовленнєвий вплив – вплив однієї людини на іншу за допомогою мовлення та невербальних засобів, які супроводжують мовлення, задля досягнення певної мети [5, с. 51]. Розглядають два аспекти мовленнєвого впливу – вербальний і невербальний. Вербальний – вплив за допомогою слів, у процесі якого значущими стають наступні фактори – синтаксична будова, лексичне наповнення, просодія висловлення, час і місце. Невербальний – вплив за допомогою паралінгвістичних засобів, які супроводжують мовлення, а саме, кінетичних (жести, міміка, поза), візуальних (зовнішній вигляд адресанта), просторових (відстань між адресантом та адресатом) тощо.

Правильна побудова вербального та невербального впливів забезпечує ефективність спілкування. Ми можемо говорити про цілі мовленнєвого впливу на рівні як окремих мовленнєвих актів, так і на рівні діалогу. Мета спілкування адресанта формує його стратегію, в той час як певні цілі адресанта та адресата в окремо взятому акті мовленнєвої взаємодії формують тактику ведення діалогу.

Мовленнєва поведінка співрозмовника – ініціатора діалогу – визначається однією з трьох стратегій: протидії, сприяння або підпорядкування меті спілкування ініціатора діалогу.

Сучасна людина – це маніпулятор, незважаючи на його соціальну роль. Таким чином, проблема вивчення маніпуляції в педагогічному процесі є актуальною, проте необхідно зазначити, що маніпуляція вивчається переважно в межах психологічної науки, та рідко висвітлюється в працях з лінгвістики й педагогіки.

Маніпуляція – це різновид прихованого мовленнєвого впливу, спрямованого на досягнення власних цілей суб'єкта, які не збігаються з намірами або протирічачуть бажанням та інтересам об'єкта впливу. При цьому здійснюється неусвідомлений із боку суб'єкта контроль над його свідомістю за допомогою викривленої, необ'єктивної подачі інформації, представленої у тексті [2, с. 304–306].

Маніпуляція – вид впливу, при якому майстерність маніпулятора використовується для прихованого впровадження в психіку адресата цілей, бажань, намірів, відносин і настанов, які не збігаються в адресата з тими, які були на даний момент [2, с. 165–167].

Як зазначає О. Попова, найсуттєвішими особливостями маніпуляції (як суспільною, так і індиві-

дуальною свідомістю) можна вважати наступні:

- об'єкт маніпуляції не усвідомлює вплив, який на нього здійснюється, оскільки справжня мета маніпулятора є прихованою;

- маніпулятивний вплив є явищем комплексним, оскільки він спрямований не лише на свідомість, а й апелює до емоцій і почуттів людини;

- маніпулятор визначає ставлення об'єкту маніпуляції до інформації, що подається, здійснюючи певний контроль над його усвідомленням, оцінкою та реакцією на ті чи інші суспільні та політичні явища;

- маніпулятор керує презентацією інформації, яку він значним чином змінює, вдаючись до її викривлення, селекції, замовчення фактів, підтасовки цілісної картини тощо, що свідчить про свідоме та навмисно несправедливе подання фактів дійсності. Таким чином, це спонукає адресата до некритичного сприйняття інформації, формує в нього певні ілюзії та хибні думки, вигідні для адресанта [4].

Звернення до типу дискурсу допомагає розмежувати прихований вплив і маніпулятивний вплив, які не є ідентичними: маніпулятивний вплив розглядається як різновид прихованого впливу. Різниця полягає в тому, яка мета стоїть перед суб'єктом впливу: якщо він переслідує корисні цілі – це маніпуляція, якщо він хоче допомогти об'єкту впливу, так він цього не усвідомлював, – це неманіпулятивний прихований вплив.

У педагогічному дискурсі, у більшості випадків, мова йде не про маніпуляцію, а про приховане управління. Для здійснення маніпуляції використовуються особливості мовних одиниць різних рівнів і способи їхнього використання відповідно до цілі адресанта. Вони пов'язані з контролем за подачею інформації, який проявляється в фрагментарності її викладу (переакцентуація фактів, прихованість частини невігідної інформації, викривлення інформації шляхом створення ілюзій, певного іміджу) та формуванні заданої оцінки, яка зумовлюється особливостями її сприйняття. Такі операції з інформацією дозволяють адресанту нав'язувати адресату певні уявлення про дійсність, які не збігаються з тими, які б були сформовані самостійно.

Таким чином, лінгвопрагматичний аспект дослідження маніпуляції передбачає, з одного боку, врахування широкого екстралінгвістичного контексту, а з іншого – виявлення вербальних і невербальних засобів, за допомогою яких відбувається маніпулятивний вплив. Сутність маніпуляції полягає в тому, щоб маніпулятор, який переслідує власні цілі, імпліцитно сформував у адресата наміри, що не збігаються з його актуальними бажаннями [2, с. 165–167].

Маніпуляція являє собою дію з двома цілями: експліцитною та імпліцитною. Експліцитна ціль спрямована на користь адресата, імпліцитна – на користь адресанта. Адресат не має здогадуватись про імпліцитну ціль адресанта, оскільки вона: застуджується навколишніми; адресант не погодиться з цією ціллю; експліцитне формулювання цілі вимагатиме від адресанта більших зусиль на її виконання.

Маніпуляція в педагогічному спілкуванні є інваріантною частиною педагогічного дискурсу. Оскільки академічні групи є гетерогенними за своїми когнітивними здібностями, зоною актуального роз-

виту, то викладач змушений використовувати різноманітні прийоми маніпуляції. Система оцінювання передбачає маніпуляцію, оскільки, здебільшого, є суб'єктивною та відображає ставлення викладача до студента.

Маніпулювання – двосторонній процес: студенти, як показують спостереження, є також маніпуляторами в межах педагогічного дискурсу. В своїх судженнях вони висловлюють ставлення до уроку, викладачів, навчання, наприклад: *I am ready for today! Why don't you ask me? / I've done more than is necessary! / I didn't quite understand what you said, repeat it. / If I had free time now, I would do this exercise myself, without your help.*

У педагогічному дискурсі виокремлюють маніпулятивні стратегії, що мають на меті управління ситуацією шляхом управління поведінкою. Маніпуляція відбувається тоді, коли одна сторона комунікації має стратегію, а інша – ні, саме тому змушена підкоритись. Маніпуляція відбувається і тоді, коли в результаті стратегічної боротьби одна стратегія поглинає іншу, тобто виявляється сильнішою та нав'язується іншій стороні.

Існує низка тактичних прийомів, які використовуються в педагогічному дискурсі:

1. Питання-капкани. Ці питання поділяються на три групи:

– альтернатива: до цієї групи відносяться такі питання, при яких опонент максимально звужує ваш вибір, залишаючи лише один варіант, за принципом «або-або». Ці питання забезпечують дію певного впливу, замінюють усі констатації та твердження (*Are you going to answer or I'll?*);

– вимагання: цими питаннями опонент намагається отримати подвійну перевагу. З одного боку, він має на меті переконати вас, а з іншої – залишає лише одну можливість: пасивно захищатись;

– контрзапитання: цей вид запитань використовується, коли опонент не може нічого протиставити вашим аргументам або не хоче відповідати на поставлене питання. У цьому випадку опонент шукає можливість відійти від прямої відповіді: *Absolute nonsense! Ok, tell us exactly what you think! Could I be mistaken?*

2. Висока швидкість обговорення. Під час спілкування використовується високий темп мовлення, таким чином опонент, який сприймає доводи, не в змозі їх «обробити». У цьому випадку швидкозмінний потік думок збиває з глузду співрозмовника та викликає в нього стан дискомфорту. *Why don't you listen? What do you think of this sentence? Is it true or false? I doubt if you can repeat the whole task!*

3. Читання думок на підозру. Метою цього прийому є відведення від себе підозри. *Do you think I'm persuading you? But you are mistaken!*

4. Повторення. *Wouldn't it better for you to ask the teacher to explain it again, Mary?*

5. Демонстрація образи (наприклад, викладач припиняє розмовляти зі студентом, ігнорує його).

6. Улесливі звороти. Особливістю улесливого звороту є натяк опоненту на його програш, якщо він буде наполягати на своїй незгоді. *You are a clever man, so you can't help seeing...*

7. Зведення аргументу до приватної думки. Мета

цього прийому полягає у звинуваченні опонента в тому, що задля підтримки власної тези він наводить особисту думку, яка може бути суб'єктивною, а отже, й помилковою.

8. «Втеча» від небажаного обговорення. Можливо відійти від небажаної дискусії за допомогою використання мовлення, насиченого стилістичними засобами, такими як епітети, метафори тощо. Ще один спосіб оминати небажану дискусію – жарт. *I am not at all surprised. Sorry, I have to go now.*

У педагогічній комунікації мають місце вербальні й невербальні маніпуляції. Ці види маніпуляцій засновані на передачі інформації. Під час вербальної маніпуляції засобом впливу на співрозмовника слугує мовлення маніпулятора, тобто просодія, лексика, синтаксис мовця, наприклад: *Are you following me? Speak to the point! It doesn't make sense. I'm surprised at your behavior! It isn't an excuse. I hate it when people interrupt me! Well, shut up.*

Невербальна маніпуляція здійснюється за допомогою невербальних знаків: пози, жестів, міміки, погляду тощо. Невербальна маніпуляція проявляється як з боку агента, так і з боку клієнтів дискурсу (наприклад, коли учень починає плакати або впадає в істеріку).

Із психологічної точки зору необхідно розрізняти свідому й несвідому маніпуляцію. Проблема свідомості/несвідомості впливу актуальна лише для адресата, оскільки ефективність впливу й розуміння мети впливу залежать від його комунікативної компетенції.

Аналіз практичного матеріалу дозволяє класифікувати види маніпуляцій у педагогічному дискурсі:

1. Вплив силою: ситуація, коли викладач впливає на учнів за допомогою погрози. *You'll call me or you'll learn what extra homework is! Put your books away! Did you get me? It doesn't make sense! The way you put it./ Don't interrupt me, let me finish! I don't see the joke!*

2. Вплив аргументацією. *If you want to get rid... you should... / Not to get discouraged, you must.../ To overcome it, you should... .*

3. Вплив авторитетом: ситуація, коли педагог посиляється на тих, хто є авторитетом. *If you don't do this exercise, I'll call your parents!*

Висновки. Маніпулятивні тактики і прийоми використовуються у педагогічному дискурсі задля залучення учнівської молоді до навчальної діяльності, яка, переважним чином, не є для них аксіологічним компонентом. Можемо констатувати: якщо маніпулятивні тактики використовуються з метою зацікавлення учнів у навчальній діяльності, то ці прийоми виправдані.

Подальші розвідки вбачаємо в аналізі складових педагогічного дискурсу, вивчення його особливостей як окремого виду інституціонального дискурсу.

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Доценко Е.Л. Психологія маніпуляції: феномени, механізми и защита. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
3. Коць М.О. Комунікативна компетентність як складова професіоналізму майбутнього педагога / М.О. Коць // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №1 (94). – С. 52–55.
4. Попова Е.С. Рекламный текст и проблемы манипуляции: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Е.С. Попова. – Екатеринбург, 2005 – 27 с.
5. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – 252 с.